

Qarshiyeva Muxarram Shuxratovna - Termiz davlat universiteti O‘zbek filologiyasi fakulteti Filologiya va tillarni o‘qitish: o‘zbek tili ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shukur Xolmirzayev asarlarida qishloq hayotining badiiy tasviri masalasi tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, adib ijodi o‘zbek nasrida Boysun va umuman qishloq voqeligini tashqi etnografik manzara sifatida emas, balki milliy xarakter, axloqiy tanlov, mehnat, tabiat, ruhiy ziddiyat va ijtimoiy o‘zgarishlar kesishgan murakkab badiiy makon sifatida talqin qilgani bilan ajralib turadi. Maqolada adabiyotshunoslikda Shukur Xolmirzayev ijodini o‘rganish an‘analari, xususan, H. Karimov, Sh. Doniyorova, Y. Solijonov, O. Toshboyev, M. Hamidova, G. Tavaldiyeva, S. Mamayusupova kabi tadqiqotchilarning qarashlari umumlashtirildi. Tahlil jarayonida “O‘zbek xarakteri”, “Boychechak ochildi”, “Ot egasi”, “Hayot abadiy”, “Olis yulduzlar ostida” singari asarlar asosida qishloq makoni, qishloq odami, mehnat munosabatlari, sovxoz-kolxoz voqeligi, tog‘ va dasht manzaralari, urf-odat, nutq tabiiyligi hamda qishloq hayotining realizm bilan uyg‘unlashgan poetik talqini ochib berildi. Tadqiqot natijasida Shukur Xolmirzayev qishloqni romantik ideallashtirmasdan, ammo uning ichki ma’naviy quvvatini saqlagan holda tasvirlagani, qishloq hayotini milliy o‘zlikning barqaror tayanchi va ayni paytda ziddiyatli ijtimoiy makon sifatida badiiylashtirgani haqidagi xulosa ilgari surildi.

Kalit so‘zlar: Shukur Xolmirzayev, qishloq hayoti, Boysun, milliy kolorit, realizm, qishloq odami, qahramon ruhiyati, tabiat tasviri, o‘zbek nasri, badiiy talqin.

KIRISH.

Shukur Xolmirzayev XX asr o‘zbek nasrining qishloq hayotini yangi badiiy ko‘lamda tasvirlagan yirik vakillaridan biridir. U 1940-yil 24-martda Surxondaryo viloyati Boysun tumanida tug‘ilgan, dastlabki hikoya va ocherklari 1958-yildan boshlab nashr etilgan, keyinchalik qissa, roman, hikoya va esse janrlarida sermahsul ijod qilgan. Uning “Olis yulduzlar ostida”, “Hayot abadiy”, “Og‘ir tosh ko‘chsa...”, “Yo‘llar, yo‘ldoshlar”, “Bodom qishda gulladi”, “Tog‘larga qor tushdi” kabi hikoya to‘plamlari hamda “So‘nggi bekat”, “Qil ko‘prik”, “Yo‘lovchi”, “Olabo‘ji”, “Dinozavr” singari romanlari o‘zbek nasrining muhim hodisalari sifatida tilga olinadi. Muhimi, Boysun va boysunliklar hayoti adib ijodining asosiy mavzularidan biriga aylangan va uning realizmga xos badiiy yo‘nalishini kuchaytirgan.

O‘zbek adabiyotshunosligida Shukur Xolmirzayev ijodi muntazam o‘rganilgan. Jizzax davlat pedagogika universitetida e‘lon qilingan tadqiqot sharhlarida H. Karimov, Sh. Doniyorova, G. Tilovova, O. Toshboyev, M. Qo‘chqorova, K. Shahobov kabi olimlarning adib haqidagi monografik va dissertatsion ishlari sanaladi. Shu manbalarda Sh. Doniyorovanning “Ijodkor va uslub” monografiyasi Shukur Xolmirzayev hikoyalaridagi milliy kolorit, qahramonning o‘ziga xosligi, milliy xarakter, badiiy tasvir, uslub qirralari va “shafqatsiz realizm” unsurlarini atroflicha o‘rgangan asar sifatida tilga olinadi. Y. Solijonov esa o‘zbek hikoyasi janrining keyingi o‘zgarishlarini ko‘proq Shukur Xolmirzayev ijodida yaqqol ko‘rinishini qayd etadi. S. Mamayusupovanning PhD dissertatsiyasi esa adibning jami 86 hikoyasi asosida uning poetik tizimini tasnifiy o‘rganishga uringan muhim tadqiqotdir.

Mazkur mavzuning ilmiy qimmatini shundaki, Shukur Xolmirzayev asarlaridagi qishloq hayoti tasviri faqat etnografik belgilardan iborat emas. Adib qishloqni “loysuvoq devor”, “guvala uy”, “pichan uyumi”, “so‘qmoq”, “soy”, “ovul”, “sovxoz”, “chorbog‘”, “qir”, “tog‘ etagi” kabi predmetli detallarda ko‘rsatgan ekan, bu detallarning har biri qahramon ruhiyati, tarixiy xotira, ijtimoiy tabaqalanish yoki axloqiy sinov bilan chambarchas bog‘lanadi. Demak, qishloq Shukur Xolmirzayevda fon emas, balki ma‘no ishlab chiqaruvchi makondir. Ushbu maqolada qiyosiy-tahliliy, kontekstual, poetik va interpretatsion usullardan foydalanilib, qishloq hayotining badiiy tasviri bir necha asar misolida ochib beriladi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Shukur Xolmirzayev asarlarida qishloq hayoti, avvalo, makon aniqligi bilan ajralib turadi. Uning qishlog‘i mavhum emas, aniq geografik va ruhiy koordinatalarga ega. “O‘zbek xarakteri” hikoyasining boshidayoq qahramon ko‘zi bilan Surxon vohasiga o‘xshash joylar, qiyozorlar o‘sgan ajriqzorlar, mol o‘tlaydigan yerlar, chillak o‘ynayotgan bolalar, yigirma-o‘ttiz xonadonli, tomlariga pichan uyilgan, devorlari guvaladan qilingan qishloqcha tasviri beriladi. Bu juda muhim: yozuvchi qishloqni umumiy “go‘zal manzara” sifatida emas, unda yashashning material haqiqatlari bilan beradi. Uylarning bitmay qolgan peshayvoni, yerning zaxligi, barakdan farqsiz yashash sharoiti qishloq mehnatining mashaqqatli tomonini ham ko‘rsatadi. Demak, adib tasviridagi qishloq bir vaqtning o‘zida tanish, iliq va og‘ir hayot nafasi urib turadigan makondir.

“O‘zbek xarakteri”dagi qishloq tasvirining yana bir kuchli jihati shundaki, u tashqi makondan ichki xarakterga o‘tadi. Qishloq manzarasi bevosita inson tabiatini tayyorlaydi. Yerning ajriqzorligi, pichan uyilgan tomlar, loysuvoq uylar, toshloq ko‘chalar va oddiy turmush ko‘rinishlari o‘zbek qishlog‘ining kamtar, ammo bardoshli ruhiyatini ochadi. Bu yerda qishloq odami ko‘proq narsaga ega emas, lekin uning

yashashga bo‘lgan ichki quvvati, mehnatga moslashganligi va holatni “tabiiy” qabul qilishi kuchli. Shukur Xolmirzayevning yutug‘i ham shunda: u qishloq odamlarini kambag‘allikning ekzotik timsoli qilmaydi, aksincha, shu sharoit ichida shakllangan xarakter qatlamini ochadi. Qishloq — xarakter maktabi, tabiat bilan to‘qnashuv esa odamning ichki rostligini sinovdan o‘tkazuvchi muhit sifatida namoyon bo‘ladi.

“Boychechak ochildi” hikoyasida qishloq hayoti tasviri boshqa bir yo‘sinda namoyon bo‘ladi. Bu asarda qishloq shahardan charchagan odamning ma‘naviy qaytish nuqtasi sifatida ko‘rinadi. Hikoyada domla daryo bo‘yida, qishloq etagida joylashgan so‘lim qishloqdan ekani, qishloq odamlari xushsuhbat, shirinsuxan, she‘riyat va musiqani qadimdan xush ko‘rguvchi kishilar ekani ta‘kidlanadi. Bu detallar Shukur Xolmirzayev qishlog‘ining faqat mehnat va kambag‘allik makoni emasligini, balki ma‘naviy did, suhbat madaniyati va ichki nazokatni saqlagan muhit ekanini ko‘rsatadi. Shahar bilan qishloq qarama-qarshiligi bu yerda soddalashtirilmaydi: shahar ilmiy va intellektual imkoniyatlar manbai bo‘lsa, qishloq qalbni tiklaydigan, odamni o‘z ildiziga qaytaradigan makon sifatida talqin qilinadi. Shuning uchun “Boychechak ochildi”dagi qishloq tasviri nostalji emas, ma‘naviy rekonstruksiya vazifasini bajaradi.

“Ot egasi” hikoyasi esa qishloq hayotini ijtimoiy, ma‘rifiy va ruhiy qatlamlarda birlashtirgan kuchli matndir. Asarda Inodning “uchta boyligi” sifatida soy bo‘yidagi serdaraxt qishlog‘i, qishloq o‘rtasidagi tepadagi ikki xonali maktabi va qorabayir oti tilga olinadi. Mana shu uchlikning o‘zi Shukur Xolmirzayev qishlog‘ining semantik modelini beradi: makon, ma‘rifat va mehnat. Qishloq shunchaki yashash joyi emas, maktabi bor ijtimoiy tuzilma; maktab esa tog‘ning olis burchaklaridan otli-eshekli bo‘lib qatnab keladigan bolalar bilan yashaydi. Bu tasvir orqali yozuvchi qishloqning chekka va og‘ir sharoitini ham, uning ma‘rifatga intilish quvvatini ham ko‘rsatadi. Inodning boshidan o‘tgan fojiadan so‘ng yana qishlog‘i va maktabiga mehr bilan qaytishi esa qishloqning odam uchun oddiy manzil emas, ruhiy tayanch ekanini ochib beradi.

Bu hikoyada qishloq hayoti bilan tabiat tasviri ajralmasdir. Soy, serdaraxt qishloq, tog‘, yashil o‘tloq, qorli cho‘qqi, cho‘ponlar ovuli — bularning hammasi manzara uchun emas, qahramonning ichki tiklanish jarayoni uchun xizmat qiladi. Inod fojiadan keyin qishlog‘idan ko‘ngli sovigan paytda toqqa chiqadi, cho‘ponlar orasida yuradi, otasi jang qilgan joylarni ko‘radi, tabiat qo‘ynida dardi pasayib, yana qishloqqa qaytadi. Shunday qilib, Shukur Xolmirzayev qishloqni tabiatdan ajratmaydi; qishloq odamining ruhiy dunyosi tog‘, soy, ot va ovul bilan birga talqin etiladi. Bu jihat G. Tavaldiyeva qayd etganidek, yozuvchi ijodida tabiat va inson munosabatlarining oddiy fon emas, badiiy mohiyat ekanini tasdiqlaydi.

“Hayot abadiy” hikoyasida qishloq hayoti romantik emas, ijtimoiy-iqtisodiy keskinliklar bilan tasvirlanadi. Asar bosh agronom Nodir Ro‘ziqulov atrofidagi sovxoz muhitini ko‘rsatishdan boshlanadi. Bu yerda qishloq endi an’anaviy qishloq emas, sovxoz tizimi bilan yashayotgan ishlab chiqarish makoni sifatida ochiladi. Yig‘ilish, tanqid, uchastka qurish, qo‘shnichilik, hovli, tok barglari, ilk kuz yomg‘iri, ko‘kat va daraxt hidlari — bularning bari sovet davri qishloq voqeligini ko‘rsatadi. Shukur Xolmirzayev qishloqdagi ma‘muriy tizimni ham, xonadon ichidagi sovuqlikni ham, tashqi tabiatning o‘chmas hayot quvvatini ham bir sahnada birlashtira oladi. Ayniqsa, tungi sukunat va yomg‘irdan keyingi havo tasviri qahramonning ichki bo‘shashuvi bilan parallel keladi. Bu usul qishloq hayotining tashqi mehnat manzarasi bilan cheklanmasdan, ruhiy iqlimini ham berishga xizmat qiladi.

“Olis yulduzlar ostida” hikoyasida esa qishloq hayoti bevosita tog‘li hudud va safar tajribasi orqali aks etadi. Dog‘oba qishlog‘i ortidagi yantoqzor, g‘ijirlayotgan yong‘oq barglari, etakda shovullayotgan soy, bo‘g‘uvchan tun, baland o‘tlar va yo‘lni ko‘rsatuvchi mahalliy odam obrazlari qishloqning tog‘li, sirli va xavf-xatarli qiyofasini yaratadi. Bu yerda qishloq markaz emas, ammo yashashning sinovli hududi. Mahalliy odamning paydo bo‘lishi, yo‘lni bilishi, mehmonni anglab olishi qishloq hayotidagi tabiiy donishmandlik va tajribaga asoslangan yashash madaniyatini ko‘rsatadi. Shukur Xolmirzayevning Boysun tog‘lari bilan bog‘liq matnlarida qishloq odamining tabiatni “egallashi” emas, u bilan birga yashashi, uning qonuniyatlarini sezishi asosiy o‘ringa chiqadi.

Adib asarlaridagi qishloq tasvirining yana bir asosiy xususiyati — unda qishloq aholisi bir xil emas. Shukur Xolmirzayev qishloqni silliqqlangan, faqat pokiza odamlar yashaydigan ideal muhit sifatida bermaydi. Aksincha, uning qishlog‘ida sodda, bag‘rikeng, mehnatkash, ziddiyatli, o‘jar, iztirobli va ba‘zan qo‘pol odamlar birga yashaydi. O. Toshboyev Shukur Xolmirzayev asarlarining siri shundaki, ular bir qarashda oddiy suhbatga o‘xshaydi, biroq shu suhbatlar ichida o‘zbek xalqining katta dardi ko‘rinadi, deb ta’kidlaydi. Bu juda aniq kuzatuv: qishloq hayotining badiiy tasviri Shukur Xolmirzayevda “oddiy gap”lar, kundalik holatlar, mayda detallardan yuksak umumlashmaga ko‘tariladi. Shu bois adib qishloq odamini na ijtimoiy shiorga, na folklor dekoratsiyasiga aylantiradi; u odamni o‘z ichki ziddiyati bilan ko‘rsatadi.

MUHOKAMA.

Shukur Xolmirzayev asarlarida qishloq hayotining tasvirini tahlil qilishda ikki noto‘g‘ri yondashuvdan qochish zarur. Birinchisi, qishloqni faqat milliy kolorit manbai deb tushunishdir. Haqiqatda esa milliy kolorit bu asarlarda maqsad emas, natijadir. Asosiy maqsad — qishloq odamining ichki haqiqatini ko‘rsatish. Ikkinchi xato — adib qishlog‘ini romantik tarzda ideallashtirilgan muhit deb talqin qilish. Uning asarlarida

qishloqning og‘ir turmushi, moddiy tangligi, ma‘muriy bosim, sovxoz-kolxoz tizimi, maishiy siqilish va ruhiy iztirob ham kuchli beriladi. Sh. Doniyorova qayd etgan “shafqatsiz realizm” unsuri aynan shu yerda muhim: yozuvchi haqiqatni yumshatmaydi, lekin uni badiiy noziklikdan ham mahrum qilmaydi.

Shukur Xolmirzayev qishlog‘i o‘zbek nasridagi ko‘plab qishloq obrazlaridan bir jihati bilan farq qiladi: unda qishloq faqat “eski”ning saqlanib qolgan joyi emas, balki o‘zgarayotgan, zamon bilan to‘qnashayotgan, ichki ziddiyatlarni yashirayotgan makondir. “Hayot abadiy”dagi sovxoz muhitidan tortib “Ot egasi”dagi ma‘rifatga intilgan chekka qishloqqacha, “Boychechak ochildi”dagi ma‘naviy boshpana tusidagi qishloqdan “O‘zbek xarakteri”dagi mashaqqatli yashash makonigacha bo‘lgan ko‘rinishlar bir-birini inkor etmaydi, aksincha, qishloq hayotining murakkab panoramasini hosil qiladi. Shu ma‘noda Shukur Xolmirzayev asarlaridagi qishloq tasviri sotsiologik hujjat ham emas, sof lirizm ham emas; u badiiy antropologiyaga yaqinlashadi. Yozuvchi qishloq orqali o‘zbek odamining yashash modeli, sabri, g‘ururi, mehnatga munosabati va ma‘naviy chidamliligini ko‘rsatadi.

Adib ijodining yana bir yutug‘i shundaki, qishloq manzarasi hech qachon quruq fon bo‘lib qolmaydi. Manzara va ruhiyat, tabiat va xarakter, mehnat va axloqiy tanlov, odam va jamiyat doim o‘zaro aloqada tasvirlanadi. Shu sababli qishloq hayotining tasviri Shukur Xolmirzayevda tashqi manzara emas, dramatik kuchga ega poetik tizimdir. Y. Solijonov Shukur Xolmirzayev hikoyalarida janr ko‘lamining kengayganini bejiz qayd etmagan: ayrim hikoyalar qissa darajasidagi ijtimoiy-badiiy qamrovga ega. Bu kenglik aynan qishloq hayotining ko‘p qatlamli tasviri bilan bog‘liq. Bir qarashda oddiy qishloq voqeasi ostida jamiyat, tarix, tabiat va inson ruhiyatining kesishuv nuqtalari yotadi.

XULOSA.

Shukur Xolmirzayev asarlarida qishloq hayoti tasviri o‘zbek nasrining eng serqatlam va estetik jihatdan pishiq hodisalaridan biridir. Adib qishloqni faqat urf-odatlar saqlanadigan makon sifatida emas, balki milliy xarakter shakllanadigan, mehnat insonni tarbiyalaydigan, tabiat odam ruhiyatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadigan, ijtimoiy tizim bosimi va ma‘naviy chidamlilik o‘zaro to‘qnashadigan murakkab badiiy makon sifatida gavdalandiradi. “O‘zbek xarakteri”da qishloqning moddiy va maishiy qiyofasi, “Boychechak ochildi”da uning ma‘naviy jozibasi, “Ot egasi”da ma‘rifiy va ruhiy tayanchligi, “Hayot abadiy”da ijtimoiy-iqtisodiy ziddiyatlari, “Olis yulduzlar ostida”da esa tog‘li qishloqning tabiiy-falsafiy nafasi yorqin namoyon bo‘ladi. Eng muhimi, Shukur Xolmirzayev qishloqni ideallashtirmaydi, lekin uni qadrsizlantirmaydi ham. U qishloqni o‘zbek hayotining sinovlardan o‘tgan, iztirobli, ammo ichki quvvatini yo‘qotmagan markazlaridan biri sifatida badiiy darajaga

ko‘taradi. Shuning uchun ham adib asarlarida qishloq hayotining tasviri tarixiy-etnografik emas, yuksak estetik va antropologik mazmunga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xolmirzayev, Sh. Olis yulduzlar ostida: hikoya va ocherklar. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1971.
2. Xolmirzayev, Sh. Saylanma. I jild: Hikoyalar. – Toshkent: Sharq, 2003. – 448 b.
3. Xolmirzayev, Sh. Saylanma. II jild: Hikoyalar. – Toshkent: Sharq, 2005. – 464 b.
4. Xolmirzayev, Sh. Saylanma. III jild: Hikoyalar. – Toshkent: Sharq, 2006. – 512 b.
5. Toshboyev, O. Abadiy zamondosh. Shukur Xolmirzayev hayoti va ijodiy faoliyatidan lavhalar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 480 b.
6. Doniyorova, Sh. Ijodkor va uslub. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2014. – 104 b.
7. Karimov, H. Shukur Xolmirzayev: adabiy portret. – Toshkent, 1999.
8. Karimov, H. Adabiy portretlar: Odil Yoqubov. Shukur Xolmirzayev. O‘tkir Hoshimov. Tog‘ay Murod. – Toshkent: Yangi nashr, 2017. – 420 b.
9. Solijonov, Y. Hozirgi o‘zbek hikoyasi: janr mezonlari, talab va imkoniyatlari // Adabiyot xiyoboni. – Toshkent: Farg‘ona, 2020. – B. 19–20.
10. Hamidova, M. Hozirgi o‘zbek adabiyotida milliy qahramon muammosi (Shukur Xolmirzayev ijodi misolida): monografiya. – Namangan: Navro‘z, 2020. – 153 b.
11. Mamayusupova, S. Shukur Xolmirzayev hikoyalarida folklorizmning o‘rni: filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. – Jizzax, 2023.
12. Tavaldiyeva, G. N. Shukur Xolmirzayev hikoyalarida tabiat va inson munosabatlarining badiiy talqini // International scientific journal “Theoretical & Applied Science”. – 2020.